

УДК 165.242.1

Яніна Федоренко
(Черкаси)

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ «СРОДНОЇ» ПРАЦІ Г.С. СКВОРОДИ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню та осмисленню впливу концепції «сродної» праці Григорія Сквороди на формування особистості українських селян у середині ХХ століття. «Сродна» праця розглядається як одна з найважливіших передумов досягнення людиною щастя. Розкриваються форми вияву «сродності» – здібності, нахили людини, що дозволяє визначити її як внутрішній стимул у виявленні та реалізації творчих здібностей. Доводиться, що «сродна» праця допомагає людині знайти форми свого унікального світосприймання, перебороти всі життєві труднощі.

Ключові слова: «сродна» праця, творчість, мистецтво, діяльність, самопізнання, самореалізація, духовність, особистість.

Статья посвящена исследованию осмысления влияния концепции «сродного» труда Григория Сквороды на формирование индивидуальности украинских крестьян в середине ХХ столетия. «Сродный» труд рассматривается как одна из самых важных предпосылок достижения человеком счастья. Раскрываются формы выражения «сродности» – способности, склонности, что разрешает определить ее как внутренний стимул в реализации своих сущностных сил. Автор доказывает, что «сродный» труд помогает человеку найти формы индивидуального выражения своих мыслей, победить все жизненные трудности.

Ключевые слова: «сродный» труд, творчество, искусство, деятельность, самопознание, самореализация, духовность, личность.

The article is dedicated to the study and understanding of G.S. Skovoroda's «congenial work» concept influence on Ukrainian peasants' personality formation in the middle of the XX-th century. «Congenial work» is regarded as one of the most important conditions under which happiness may be achieved. Forms of manifestation of congeniality such as capabilities and likes which help to determine it as an outer impetus in the identification and realization of creative abilities are discovered. The author proves that congenial work helps people to find forms of his or her unique perception of the world, overcome all difficulties.

Key words: congenial work, creativity, art, activity, self-perception, self-realization, spirituality, personality.

Мірилом духовної культури будь-якого народу є не лише ступінь його освіти та стан науки, а й розвиток мистецтва і особливо духовності окремих представників даного етнічного об'єднання. Український народ не виняток. Багато його синів і дочок стали визначними особистостями у світовій культурі, збагативши її своєю багатогранною творчістю.

Однією із найвизначніших постатей у культурному житті України є, безперечно, Григорій Савович Скворода – філософ і поет, педагог і музикант, поліглот і творець одного із найзначніших учень в історії української філософської думки.

Поставивши в центрі своєї філософської системи людину, її реальні потреби і прагнення, Г.Скворода виходив із необхідності озброїти її засобами досягнення щасливого життя і перетворив цю тезу на вимогу працювати за «сродністю», яка пов'язана з теорією самопізнання і вченням про загальне щастя.

Геніальному філософові, «мандрівному старчику», як Сковорода часто сам себе любив називати, вдалося втілити свою концепцію «сродної» праці в реальне життя не тільки сучасників, а й прийдешніх поколінь, які вважали, як і великий філософ, що кожна людина має нахил до спорідненої праці, що визначає сенс людського буття і є необхідною передумовою щастя та засобом самоствердження.

Одним із цікавіших періодів трансформації теорії «сродної» праці у життя культурно-духовної еліти української нації є період середини ХХ століття – період лібералізації та поступового відродження духовно-культурного життя українського народу, послаблення тоталітарних кайданів, які заважали вільно розвиватися його творчому духові. Крім відомих усьому світові прогресивних «шестидесятників» досить велика роль у розвитку духовно-культурного життя належить селянам. Українське село стало скарбницею духовної краси народу, яскравим доказом того, що наша культура не є «темрявою» та «пусткою» в порівнянні з російською, а виступає своєрідним феноменом українського народу.

Для сучасного суспільства проблема духовного розвитку та самореалізації особистості набуває особливої актуальності, бо культура молодого покоління – це продовження історії нашої держави. Тому досить важливо всебічно осмислити досвід минулого, зокрема вплив концепції «сродної» праці Григорія Сковороди на формування особистості українських селян середини ХХ століття, зробивши основний акцент на засадах становлення та самореалізації творчої особистості в умовах національного соціокультурного простору.

Література, присвячена даній темі, чисельна і річнотематична, охоплює широке коло історично-філософських та соціально-філософських проблем. Концепція «сродної» праці детально вивчена та проаналізована у студіях Д.Багалія, І.Іваня, М.Поповича, С.Гукасова. Вчені прийшли до висновку про те, що саме «спорідненість» орієнтує на творче самовираження, самоствердження особистості у світі.

Творчість українських селян, для яких «сродна» праця приносила щастя, була проаналізована Н.О. Глухенькою [3, 4], М.Д. Долінською [6] та Б.С. Бутником-Сіверським [2], І.С. Корнієнком [13], які ґрунтуючись на великому масиві джерел, намагались висвітлити основні аспекти народної творчості середини ХХ століття.

Сучасність ставить перед нами завдання по-новому осмислити глибинні традиції української духовної культури, визначальні характеристики яких були закладені і сформовані у вченні Г.Сковороди про «сродну» працю, зокрема, дослідити її вплив на творчість українських митців середини ХХ століття (особливо тих, які жили і творили у сільській місцевості та прославили своїми іменами батьківщину далеко за її межами). Адже саме «сродна» праця завжди виступає основою діяльності людини, спрямованої на розвиток та вдосконалення всіх сфер суспільного життя, а це є визначальним при відродженні національних коренів у минулому, сучасному і майбутньому.

Необхідною передумовою на шляху людини до щастя є дотримання нею принципу «сродної» праці – її відповідності тій вищій, розумній справедливій основі, що визначає сенс людського буття. Г. Сковорода стверджує, що кожна людина має власну природу, свій особливий нахил до «сродної» справи, який неможливо змінити, оскільки вони є виявом у людині вічної, невидимої натури [17]. Для селян вплив Сковороди вагомий, тому що вони, на відміну від жителів міста, відрізняються поступовістю пізнання довкілля [5]. Таким же чином проходить для них осмислення спорідненої («сродної») праці, яка стає важливим засобом духовного самоствердження, самовдосконалення людини, здоров'я її душі, найвищого для неї блага – щастя.

У багатоголосі українського народного мистецтва є когорта творців духовної культури нашої держави, серед яких безпосередньо виділяються дві найбільш яскраві зірки – Катерина Білокур і Марія Приймаченко. Саме для цих талановитих людей «сродна» праця стала не просто благом та шляхом до такого омріяного щастя, а тим засобом, який допоміг їм перемогти хвороби, розмалювати сірі радянські будні та пронести свою унікальну творчість через десятки років, діставши міжнародне визнання.

У середині ХХ століття талант цих майстринь набув нових обрисів: для К.Білокур – це був останній творчий підйом, в той час як митецька кар'єра Марії Приймаченко перебувала вже в zenіті своєї популярності.

Катерина Василівна Білокур увійшла в українське мистецтво як самобутнє явище, що не мало аналогій із жодним художником, який працював у жанрі наївного, народного чи професійного живопису. Тому творчість цієї жінки неповторна і виступає перлиною світового рівня.

Усе життя Катерини Білокур, геніальної української художниці, пройшло в українському селі, краса якого безпосередньо вплинула на її творчий світогляд. Народилася вона 25 листопада 1900 року в с. Богданівка тогочасної Полтавської губернії. Творчий талант художниці проявився рано, але не був сприйнятий ніким у родині. Їй довелося пережити осуд і непорозуміння односельців, які вбачали в її заняттях малюванням спробу ухилитися від фізичної праці. За спогадами сучасника художниці, видатного українського графіка і живописця Михайла Дрегуса, Катерина Білокур проклинала своє життя, карталася, що рідні, близькі її не розуміють, що в селі вона – чужа, однак і прожити без Богданівки не змогла б: тут витало її натхнення сильніше за страждання і кликало постійно до творчості [9, с.16].

Вона пережила довгі роки сповненого буденної важкої праці сільського життя, голод, розруху, колективізацію. Але, незважаючи на такі нещирості в сільському житті перешкоди, художниця самотужки відкрила таємниці живопису, завдяки своєму величезному талантові та дивовижній наполегливості, зуміла досягнути вершин успіху і прославити українське мистецтво на цілий світ. Саме принцип «сродної» праці для неї, як і для Сквороди, став основним. Праця – це не кара, а шлях до самовираження, до насолоди [8, с.26].

Відкрила талант народної художниці із Богданівки українська співачка Оксана Петрусенко, до якої за допомогою звернулася Катерина Білокур.

На більшості з полотен Катерини Білокур стоїть авторський напис: «Малювала з натури Катерина Білокур». Квіти були найулюбленішим мотивом її творчості [7, с.6]. На думку художниці, квіти як і люди, мають душу, тому вона ніколи не зривала їх, а змальовувала, бо вважала, що зірвана квітка вже не квітка. І до цього часу точаться суперечки про приналежність творів К.Білокур: чи то до професійного живопису, чи то до народного мистецтва. Проте, всі дослідники її творчості визнають їхнє високе філософське значення, глибоке осмислення життя. Зображені на її полотнах квіти, овочі, предмети побуту сприймаються як гімн природі, людині.

У 1951 році Катерина Білокур була нагороджена орденом «Знак пошани», одержала звання заслуженого діяча мистецтв України. У 1954 році в Парижі на міжнародній виставці демонструвалися її картини «Цар-колос», «Берізка», «Колгоспне поле», які стали дуже популярними. Її творчість оцінив Пабло Пікассо, ще відзначивши «Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили [б] заговорити про неї цілий світ!» [10, с.17]. Він порівняв К.Білокур з іншою великою художницею-самоуком Серафін Луїз із Сандлі.

Творчість К.Білокур припала на роки радянської влади і тоталітарного режиму, коли держава прискіпливо слідувала за розвитком культури і вимагала, щоб митці зображували щасливе життя в СРСР. Більшість талановитих людей змушені були працювати саме в такому напрямкові. Проте проста сільська жінка знайшла власний вихід для вирішення такої проблеми – замість того, щоб зображувати на своїх картинах спотворену радянську дійсність, вона оспівувала красу рідної землі. Від неї вимагали твори досоціалістичного характеру, а вона майже ніколи не йшла на компроміси зауважуючи: «І до їх, до творів моїх, що небіть добавляти і їх змінити не треба! Бо вони, хоч і свого роду; але все ж таки мають красу» [11, с.15].

1950-ті роки – найбільш плідний період творчості геніальної художниці. На відміну від попередніх 1940-х років, коли за її перлини платили мізерні гроші, період «відлиги» К.Білокур почала допомагати спілка художників України. Художниця брала участь у

багатьох виставках, а в Богданівку почали приїжджати видатні представники української культури. Білокур зустрічалася і листувалася з Павлом Тичиною, Миколою Бажаном, Василем Касіяном, Олесем Гончарем, Антоном Середою, Матвієм Донцовим, Степаном Таранущенком, Степаном Кириченком [12, с.137]. Олесь Гончар зазначив, що листи Катерини Білокур, наче «сплески світла, осяють ту, досі не збагнену, загадкову, не піддану дослідникам чи проникливим комп'ютерним прогнозам «путь», яку проходить творчий геній, стверджений своїми виношеними, вистражданими свідченнями правди життя та краси» [9, с.16].

У 1956 році Катерина Білокур отримала звання Народного художника України. Її твори почали регулярно експонувати на виставках – у Полтаві, Києві, Москві та в інших містах. У богданівської художниці з'явилися учні: Ольга Бінчук, Тамара Ганжа, Галина Самарська. В останні роки життя К.Білокур створила чудові картини «Півонії» (1959), «Букет квітів» (1959), «Квіти і овочі» (1959), «Натюрморт» (1960). Наприкінці свого важкого життя і художниця почала використовувати акварельну техніку. З'явилися на світ картини «Багрянець осені» (середина 1950-х років), «Гай» (1955), «Вересень» (1956) «Напровесні» (1958), «Осінь» (1960). Останні три передавали психологію стану природи [19, с.14].

Наприкінці 1950-х років художниця хворіє, давалися ознаки проблеми тогочасного сільського побуту, невлаштованість в особистому житті, хвороба матері. 10 червня 1961 року їй зробили операцію на нозі, але в той же день К.Білокур померла.

Як і в більшості випадків, велика посмертна слава прийшла до геніальної народної художниці згодом. Її картини експонуються в багатьох музеях України, зокрема на території Києво-Печерської Лаври. У Богданівці відкрито меморіальний музей, на території якого встановлений пам'ятник. У Яготині відкрито картинну галерею, де експонуються як роботи К.Білокур так і твори знаменитих українських художників, присвячені їй пам'яті. За цей час було видано багато фотоальбомів, книг, створено декілька науково-документальних та художніх фільмів про цю яскраву жінку.

Ще однією народною художницею, для якої принцип «сродної» праці був пріоритетним, стала Примаиченко Марія Арсентіївна. Її творчість також відзначається самобутністю та неповторністю, як і мистецтво кожного з великих майстрів. Цілком доречним для її мистецтва став вислів геніального «мандрівного» старчика про те, що в істини проста мова без хитрощів і загадок [8, с.236] Картини Марії Приймаченко на перший погляд прості, наївні, проте, коли придивитись на них пильніше, видно наповнений глибоким змістом український колорит.

Народилася художниця 1908 році у селі Болотня на Київщині. Все життя було затьмарене важкою недугою – поліомієлітом. Це зробило її не по-дитячому серйозною і спостережливою, загостило слух і зір. Саме споріднена праця допомогла цій важко хворій жінці боротися із недугою. Цілком доречно можна проілюструвати цю боротьбу висловом Сковороди: «Перемогти смерть можна лише життям, відчуттям життя в кожний момент, в кожному пункті свого існування. Бо життя є сьогодні і зараз» [15, с.288]. Життя художниці – красномовний доказ даної тези.

Популярність прийшла до М.Приймаченко у молоді роки. У 1936 році художницю нагородили дипломом першого ступеню [16, с.105]. З того часу її твори почали експонуватися на виставках в Парижі, Варшаві, Софії, Монреалі, Празі. Проте сама художниця весь цей час прожила в рідному селі.

У середині ХХ століття творчість М.Приймаченко була представлена переважно квітково-пташиними композиціями. Тло надавало всім її творам композиційної міцності, завершеності, певної монументальності. Колір начебто сам обирав необхідну форму. Шар фарби різний – то густий, то прозорий, мазки позбавлені одноманітності, будь-якої стандартизованої виробленості. Вони або зовсім не відчують, або, навпаки, визначають собою форму.

«Марія Приймаченко, – зазначав відомий український дослідник народного мистецтва А.Середа, – як художник, явище не тільки республіканського значення і навіть не всесоюзного, а світового. Поставте її твори поруч уславленого Анрі Матісса – і я запевняю вас, вони витримають конкуренцію» [14, с.8]. У картинах 1950 – початку 1960-х років іншого видатного художника ХХ століття – Марка Шагала (він бачив твори Приймаченко на виставці у Франції) з'явилися химерні істоти, що перегукувалися з образами, створеними народною художницею.

Принципи «сродної» праці були характерними і для інших талановитих майстрів українського села середини ХХ століття. Зокрема, для Надії Аврамівни Білокінь. Народилася вона у 1893 році в селі Петриківка. З дитинства допомагала матері прикрашати хату малюнками.

Колорит усіх робіт Н.Білокінь завжди яскравий, палітра складається з основних кольорів: червоного, синього, жовтого, а також рожевого, фіолетового та зеленого. Для розписів Надії Аврамівни характерна деяка асиметричність, відсутність одноманітного повторення одних і тих же елементів. Картини вона створювала саморобними пензликами з котячої шерсті, якими злегка торкалася паперу чи стіни [18, с.110].

Найбільше майстерність художниці проявилася в оздобленні печей, розписі до свят рушників з цигаркового паперу. Надія Білокінь відома також своїми жанровими композиціями «Весілля», «Українські дівчата», «Роман та Оксана», «Пряха» а також портретами Т.Шевченка.

Творчість талановитої художниці наслідувало багато тогочасних петриківських майстрів декоративного розпису, які поглиблювали петриківський орнаментальний стиль прикладного мистецтва.

Власне, село Петриківка Дніпропетровської області має особливий статус кузні майстрів. Воно знамените на весь світ своїми розписами на лакованих тарілках та скриньках. Майже всі майстри Петриківки є не лише виконавцями, а й творцями орнаментальних композицій. Концепція «сродної» праці є для них філософським джерелом самоорганізації особистості. «Сродна» праця виступає способом творчого самовираження, самоствердження особистості в її буттєвій своєрідності та багатомірності, тим самим визначаючи смисложиттєві орієнтири людини.

На чолі з Т.Патою та Ф. Панком у Петриківці було створено мистецьку школу одного художнього напрямку, традицій, творчого досвіду і рівня [2, с.45]. Особливістю петриківського розпису, на думку І.С. Корнієнка, є легкий пір'ястий і ажурний малюнок пишно розкритих квітів, які здаються намальованими наче у розрізаному вигляді [13, с.50].

У результаті проходження складного шляху від настінного розпису до станкової графіки, у 1958 році з'явився новий художній промисел – підлаковий розпис.

Найбільш знаменитими творцями в цій галузі є О.Пікуш, Я.Клюпа, Г.Ісаєва, Г.Прудникова-Завгородня, М.Шишацька та інші. У них наявні улюблені мотиви та свій індивідуальний творчий стиль. Наприклад, для О.Пікуш найулюбленишим мотивом виступала червона калина, а для Явдохи Ключи, іншої майстрині, – стилізовані форми тюльпанів з пухнастими тичинками. Г.Ісаєва у своїх розписах використовувала традиційний петриківський орнамент. Для неї були характерними зображення рослин: цибульки та кучерявки, колосків пшениці, квіток гороху. Г.Прудникова-Завгородня розписувала вироби, характерними для петрівчан, букетами з фантастичними квітами, а також використовувала зображення лісової полуниці, зі старанно вимальованими квітами та ягодами. Квіткові композиції створювали також М.Шишацька та Н.Шулик. У першій улюбленими квітами були стилізовані гвоздики, а в другій – жоржини та айстри.

Тільки «сродна» праця може породити творчу активність людини, яка ґрунтується на її унікальній та неповторній спорідненості зі світом, з тією соціально-культурною реальністю, котра її оточує і в якій особистість може досягти – завдяки спорідненості – розуміння сутності свого існування. Таке розуміння спорідненості праці дістало свій вираз у вишивці, килимарстві, різьбленні по дереву тощо.

У середині ХХ століття в українському селі повсюдно розвивалася вишивка. Вона увібрала в себе характерні особливості різних областей, що відобразилися, насамперед, у композиції, техніці виконання, характері оздоблення речей. Зокрема, для Київського краю характерний геометрично-рослинний орнамент чорно-червоного колориту. Техніка вишивання, що тут використовується – хрестик, лиштва, набірування, мережка, кафасор, шабак, розшик, гобелений стібок, тощо. На Полтавщині використовуються як геометричні, так і рослинні орнаменти.

Найулюбленішими кольорами майстрів є біло-сірі, інколи застосовуються блакитний, брунатний та сірий. Найпоширеніша техніка – лиштва, викол, вирізування, мережка. Майстри західних областей надавали перевагу рослинному орнаментові, в якому домінантною виступала багатокольорова яскрава і темна гама кольорів [3, с.4].

Крім вишивки, розвивається і такий унікальний вид художньо-прикладного мистецтва як килимарство. Подібно до вишивки, воно відрізнялося унікальною різноманітністю кольорів та багатством орнаменту. У 1961 – 1963 роках у одному із центрів українського килимарства – селі Келембівці Вінницької області місцеві майстри М.Сенюк та О.Хоменко виткали два килими, основою для яких став великий рослинний орнамент у вигляді ритмічно повторених великих квітучих дерев. Килим М.Сенюк був оздоблений фігурками танцюристів – дівчат та хлопців. Композиція розміщувалась горизонтально. Основу килима О.Хоменка складала дерева, оздоблені зірками [4, с.24].

Ще одним дійсно народним стародавнім промислом, яким населення займається з часів Київської Русі, котрий згодом перетворився на мистецтво, є художнє різьблення по дереву. Найбільш поширена різьба по дереву на Прикарпатті, Чернігівщині, Полтавщині, але в кожному із цих країв вона має суттєві відмінності за характером орнаменту та за перевагою використаних прийомів різьби. У середині ХХ століття особливо популярними стали вироби із дерева, що зображували портрети видатних людей, тематичні сюжети та станкова скульптура.

Новий етап у розвитку станкової скульптури збігся із творчістю відомого українського різьбляра В.І. Свиди, ім'я якого відоме далеко за межами України. У середині 1950-х років відбувся творчий підйом таланту митця – він створив найвідоміші свої скульптури – «Мирні дні», «Опришки», «Гост Мартина Тернового» [6, с.46]. Його твори експонувалися на обласних, республіканських, декадних та закордонних виставках.

Таким чином, тільки «Сродна» праця, що відповідає природним нахилам та здібностям, приносить людині веселість духу, насолоду, веде до самовдосконалення та душевного спокою. Реалізація її концепції справляє вирішальний вплив на розвиток особистісного буття, світоглядного, смисложиттєвого самовизначення, самореалізації та творчої діяльності людини. Цілком доречно можна навести цитату Г.Сквороди: «Щастя треба шукати в нас самих» [1, с.207]. Геніальні митці, селяни за походженням і мешканцям, – яскравий тому довід. У середині ХХ століття вони, незважаючи на жодні перешкоди, створювали свої перлини, що одержали визнання світової громадськості. Для них «сродна» праця стала лейтмотивом та стимулом для отримання такого жаданого щастя.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків : Дельта, 1993. – 256 с.: іл.
2. Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво / Б. С. Бутник-Сіверський. – К. : Наукова думка, 1970. – 214 с.: іл., порт.
3. Глухенька Н. О. Петриківський розпис по дереву / Н. О. Глухенька // Народна творчість та етнографія. – 1962. – №1. – С. 103–107.

4. Глухенька Н. О. Петриківські декоративні розписи. (Нарис про народних майстрів села Петриківка на Дніпропетровщині) / Н. О. Глухенька. – К. : Мистецтво, 1965. – 45 с.: іл. – Бібліогр. в підряд, прим.
5. Гукасов С. Ю. Мысли о Григорие Сковороде / С. Ю. Гукасов // URL. http://zhurnal.lib.rU/g/gukasow_sj7misliogrigoriiskoworode.shtml
6. Делійська М. Д. Майстри народного мистецтва Української РСР / М. Д. Долійська. – К. : Мистецтво, 1966. – 157 с.: іл., порт.
7. Загайко А. І. Квіти Катерини Білокур / А. І. Загайко // Сільські вісті. – 1985. – 19 листопада.
8. Іваньо І. В. Філософія і стиль мислення Сковороди / І. В. Іваньо. – К. : Наукова думка, 1983. – 268 с.
9. Катерина Білокур очима сучасників: спогади, есеї, розвідки з архіву художників; [упоряд. М. Кагарлицький]. – К. : Томіріс, 2000. – 432 с.: іл. – Бібліограф, в тексті.
10. Катерина Білокур. 1900-1961: Портрет. Біографія // Все для вчителя. – 2000. – №27. – Вкладка. – С. 16–17.
11. Катерина Білокур: фотокнига / [авт. вступ. слова Н. Розсошинська, О. Федорчук]. – К. : Спалах, 2001. – 182 с.: іл.
12. Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – К. : Український центр духовної культури, 1993. – 256 с.
13. Корнієнко І. С. Народні таланти / І. С. Корнієнко. – К. : Державне видання образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1959. – 104 с.: іл., порт.
14. Полесские звери Марии Примаченко конкурируют с Анри Матиссом // Сегодня. – №40. – 2004. – 21 февраля.
15. Попович М. Нарис історії української культури / М. Попович. – [2-е вид. випр.]. – К. : Арт Ек, 2001. – 728 с.
16. Сингаївський М. Майстриня Марія / М. Сингаївський // Народна творчість та етнографія. – 1997. – №5-6. – С. 104–106.
17. Сковорода Г. С. Алфавіт чи буквар світу / Г. С. Сковорода // URL. [www.ukrcenter.com / Література / Григорій-Сковорода/ 21086](http://www.ukrcenter.com/Література/Григорій-Сковорода/21086)
18. Статива О. Ф. Народний майстер з Петриківки / О. Ф. Статива // Народна творчість та етнографія. – 1962. – №2. – С. 109–111.
19. Яблонська Т. Таки щаслива Білокур / Т. Яблонська // Вітчизна. – 1986. – №1. – С. 199–200.

Стаття надійшла до редакції 21 січня 2011 року